

dále, může stejné dilemma zase být vyřešeno méně na újmu každého z obou dober. Jinými slovy, řešení zde může být tím jediným správným potud, že obě strany zůstávají k sobě zcela nepřátelské, odporují si a trvají na svých plných „právech“; důsledkem je, že „náhrada“ obětem se na první pohled zdá vyšší, což zase působí větší příkoří viníkovi; ale výsledné nepřátelství také zbavuje oběti a jejich následovníky prospěchu ze vstřícnosti a spolupráce protistrany. Naproti tomu činnost takové komise pravdy a usmíření nás může pozvednout na novou úroveň, kde cílem není tak úplně dosáhnout nulového součtu. Může oproti první situaci zarputilého nepřátelství přinést řešení, ze kterého obě strany vyjdou jako vítězové.

1. Když to zobecníme, uvidíme, že některá dilemata je třeba chápat dvojrozměrně. Horizontála představuje rozměr, v němž musíte nalézt mezi oběma stranami hmatatelné řešení, přiměřenou „náhradu“. Vertikála otevírá možnost, že pozvednutím se výše získáte přístup k nové horizontále, kde se nalezené řešení ukáže být pro obě strany méně bolestné a ostudné.

Moderní politika oplývá příklady. Možná že korektním řešením pro Bosnu po strašném vzájemném vybíjení je tento podivný trojčlenný stát s oddělenými kantony a trojjediným prezidentstvím zmítaný značnou nejistotou a nestabilitou. Ale představte si, že časem se bude moci znovu vytvořit určitá míra důvěry mezi jednotlivými stranami; pak lze zahlédnout možnost posunout se směrem k normálnějšímu federálnímu systému. Proto jsou velkým přínosem v politice ti, jejichž charismatický zásah pomůže společnosti postoupit v dvojrozměrném prostoru vzhůru; napadne nás Mandela a Tutu, jak je již naznačeno v předešlém příkladu.

Jinak řečeno lze konstatovat, že dilemata tohoto druhu jsou také trilematy či dvojími dilematy. Nejprve musíme rozsoudit nároky A a B, ale následně se také

neřestelství: správné jednání + eschatolog. odraz

nelze vyhnout rozhodnutí, zda budeme usilovat o nejlepší „vyrovnání“ mezi A a B na úrovni, na které se právě nacházíme, anebo zda se budeme snažit přivést lidi k tomu, aby se povznegli na jinou úroveň. Velcí vůdcové jsou v tomto směru obdařeni směsicí bystrého úsudku o tom, kam lze lidi přivést, a nesmírného charismatu, aby je tam dovedli. Opět nás napadne Mandela.

* * *

Vertikální rozměr, o němž jsem zde hovořil, je rozměrem usmíření a důvěry. A to je mimochodem jedním z ústředních témat křesťanského porozumění těmto dilematům. Diskuse uvedená výše vskutku ukazuje, že křesťanskou víru nikdy nelze vtěsnat do uzavřeného kodexu. To proto, že vždy umisťuje naše skutky do dvou rozměrů: jednak do rozměru správného jednání a jednak do eschatologického rozměru. Ten je také rozměrem usmíření a důvěry, ale poukazuje za jakoukoli perspektivu možného usmíření čistě uvnitř dějin. Může však v dějinách podnítit pohyb po vertikále vzhůru, tak jako u Mandely a Tutua. (Tutuova příslušnost k víře je známa; nevím, v co skutečně věří Nelson Mandela, ale veškeré jeho kroky byly zjevně hluboce inspirovány křesťanstvím, i kdyby jen historicky; klíčovou kategorií je odpuštění, ať už je zde jako pojem jakkoli banalizováno.)

Náznačků tohoto chápání je plný Nový zákon. Vezměme pána vinice, který najal dělníky na začátku dne, pak postupně několikrát v jeho průběhu až po jeho závěr. Jeho záměr zaplatit každému z nich jeden denár by byl zřejmě nestoudný, pokud by se jednalo o návrh na základ mzdové politiky ve stabilní společnosti; proto vzbudil protesty těch, kdo přišli pracovat na počátku dne. Ale toto podobenství otevírá eschatologický rozměr Božího království: na vrcholu tohoto vertikálního prostoru se nachází jediný spravedlivý způsob rozdělování.

Bůh působí v tomto vertikálním rozměru a zároveň je s námi horizontálně v osobě Krista.³⁸⁸

To ale znamená, že neexistují žádná předem daná pravidla pro to, jak jednat jako křesťan ve světě. Uvažme ten nejlepší z kodexů za současné situace či ten, který je za něj považován. Vždy vyvstane otázka: nemohl by nás všechny někdo tím, že tento kodex překoná, upravit nebo reinterpretuje, posunout vzhůru? Kristus to v evangeliu dělá neustále. Proto je na tendenci některých dnešních církví ztotožnit se tak bezvýhradně s určitými kodexy (zvláště sexuálních norem) a institucemi (liberální společnost) cosi krajně znepokojivého.

* * *

Abychom se však vrátili k hlavní argumentační linii, dovoláváme-li se vertikálního rozměru, přivádí nás to oklikou zpět k chybějící perspektivě v moderní morální filosofii, totiž k morální motivaci. Abychom se dostali výš v rozměru usmíření a důvěry, musíme podstoupit

³⁸⁸ Viz Mt 20, 1–16. Ve svém pronikavém rozboru jiného podobství, o milosrdném Samaritánovi, poznamenává Paul Thibaud, že Samaritánova reakce by neměla být chápána prostě jako jednorázová záležitost. Ustavuje nový druh vztahu. „Tento vztah se rozprostírá napříč časem, může zahrnovat několik etap, jak to ukazuje postupné uzdravování v hostinci, ale zakládá lepší čas, který sjednotí všechny protagonisty v perspektivě společné budoucnosti. Horizont, který se otevírá, není apokalyptický, tak jako v jiných evangelních podobstvích, ale dějinný, týká se zdokonalování světa.“ (Cette relation s'étend dans le temps, elle peut connaître des étapes comme le montre l'évocation de la convalescence à l'auberge, elle inaugure un temps meilleur, unissant les protagonistes dans la perspective d'un avenir commun. L'horizon qui s'offre n'est pas un horizon apocalyptique, comme dans nombre d'autres paraboles évangéliques, c'est un horizon historique, d'amélioration du monde.) Viz Thibaud, P., *L'Autre et le Prochain, Esprit*, Juin 2003, s. 13–24. Mohl bych dodat, a Thibaud by s tím asi mohl souhlasit, že tento dějinný horizont má pro křesťany smysl ve vztahu k onomu hlubšímu, apokalyptickému.

určitou konverzi motivace a dosáhnout schopnost zřít se uspokojení z odplaty či bezpečí, které pochází z udržování nedůvěřivého odstupu od bližního. Vyžaduje, aby se lidé nově propojovali, ať už této vertikální stezce, po níž kráčíme, rozumíme křesťansky nebo nikoli.

A tak je „kodexový fetišismus“ neboli nomolatrie moderní liberální společnosti potenciálně velmi škodlivá. Má sklon zapomínat na zázemí, které dává jakémukoli kodexu smysl: nepřebornost dober, která mají pravidla a předpisy zachycovat a činit nás necitlivými, ba dokonce slepými vůči vertikálnímu rozměru. Podporuje šablonovitý přístup: pravidlo je přece pravidlo. Dokonce bychom mohli říci, že moderní nomolatrie nás morálně a duchovně otupuje.

5

Tato diskuse je jistě relevantní ve vztahu k otázce po násilí vybíjejícím se na obětním beránkoví, kterou jsme ponechali nezodpovězenou na konci oddílu 2. Napovídá nám snad to všechno něco o tom, jak zmírnit toto násilí či jako se ho zbavit? Máme na to vůbec nějakou naději?

Zvažme nejdříve Kantovu hypotézu, kterou jsem zmínil výše, i když on nebyl jediným, kdo ji zastával. Jde o názor, že spořádané demokratické společnosti se stanou méně násilnými; nebudou rozpoutávat války spolu navzájem a pravděpodobně ani nebudou sužovány občanskými válkami. Na tom je něco pravdy, jak jsme viděli ve 3 oddíle. Moderní disciplinovaný řád přinesl jistý účinek. Ale jak jsme viděli v témže oddíle, tento mír je křehký ze spousty důvodů; částečně proto, že úspěch ekonomického řádu závisí na řadě podmínek; částečně kvůli napětí pramenícímu z vylučování a souperení, které zůstává pod prahem násilí, ale rozněcuje

neprátelství. A pak je tu ten problém, že některým společností činí velké potíže zařadit se pod kategorii spořádaných demokratických zřízení.

A tak jakýkoli plán na překonání násilí musí pojmut přinejmenším dva cíle: 1) vybudovat taková spořádaná demokratická zřízení; 2) snažit se rozprostřít prospěch z nich co nejširěji napříč společnostmi tak, aby se kupříkladu nezformovala skupina zoufalých a vyčleněných; zvláště z mladých mužů.

Tento plán se však zdá radikálně nedostatečný, čelíme-li přenášení nebo lépe řečeno znovuuvádění starších podob obětování beránka a svaté války v novém kabátě do dnešní doby. Můžeme s nimi nějak bojovat? Obsahuje náš plán nějakou třetí složku?

Jedna z odpovědí by mohla znít: všimněme si metafyzicko-náboženských kořenů tohoto kategoriálního očistného násilí. Jak se jich zbavit? Jsou náboženské, nebo přinejmenším metafyzické, a tak se jich zbavíme jen tehdy, když zcela překonáme náboženský rozměr své existence. A problémem až po naše dny je to, že mnozí zakladatelé domněle sekulární republiky, všichni ti leninové a robespierrové, se doopravdy neosvobodili od své noční můry natolik, nakolik si mysleli.

A tak na základě výše popsaných souvislostí jasně vysvítá, že pouhé navržení nějaké nenáboženské teorie, jako třeba moderního humanismu, nám z téhle kaše nepomůže. Náboženské formy se podle všeho znovuustavují. Museli bychom tedy bojovat za skutečné a nesmlouvavé odkouzlení až do mrtě, o naprostý únik z náboženství. Ale jak to udělat? Je to opravdu možné?

Nabízí se proto jiná odpověď: všechno výše řečené ukazuje, že náboženským souvislostem nelze uniknout. Možná jde jen o volbu mezi dobrým a špatným náboženstvím. A dobré náboženství tu je. Vezměme kupříkladu Girardovu interpretaci Starého a Nového zákona jako zdroje alternativní verze narativu obětního beránka,

který oběť vykresluje jako nevinnou.³⁸⁹ A podobně se můžeme vyjádřit třeba o Buddhovi.

Můžeme tedy poukázat k evangeliu jako obrazu křesťanského kontránásilí: proměnu energie, která se obvykle soustředí na očistění zástupným viníkem; proměnu, která dokáže překonat strach z násilí ne tak, že se stane jeho pánem a namíří je jako anihilační sílu proti zlu, ale která zamýšlí překonat strach raději tím, že se mu nabídne; odpovídá na něj s láskou a odpuštěním, a tím odkrývá zdroj dobroty a uzdravení.

Ale podobnou výtku, jako je ona právě vznesená vůči humanismu, lze také učinit těmto náboženským pozicím. Pouhé osvojení si nějakého náboženství, dokonce ani principiálně „dobrého“, nás z kaše nevytáhne. Křesťanství odpovídá za „le souci de la victime“ (starost o oběti) v moderním světě. Ale vidíme, jak se může zvrtnout v náboženství očistující nás pomocí obětních beránků. Budeme se snad chtít ohradit, že jde o sekularizovanou variantu? Ale co ony dlouhé, ponuré a strašné dějiny křesťanského antisemitismu? Viděno v girardovském světle jde o přímou zradu evangelia, obrat o sto osmdesát stupňů. Věřit v tuto „dobrá“ náboženství tedy ještě neznamená překonat všechna nebezpečí.

Vírem jsou nakaženy obě strany a musí s ním bojovat.

* * *

Kam nás to vede v našem hledání třetí složky plánu? Zhlédli jsme jistý vzorec v paradoxních zvratech popsaných výše. Dobrota, kterou se vyznačuje náš cíl či naše představa o řádu, se jaksi vypaří, když dojde na zápas o její uskutečnění. Robespierrova republika bez trestu smrti z nějakých důvodů dodává energii k systematic-

³⁸⁹ Viz výše pozn. č. 365, zvláště Girard, R., *Je vois Satan tomber comme l'éclair*, c. d.

kým stupňujícím se masakrům; podobně lze popsat herderovské uspořádání národů koexistujících ve své různosti nebo snahu zachránit všechny oběti. Paradox spočívá v tom, že právě ona dobrota cíle nás, kdo ji budujeme a obhajujeme, definuje jako dobré, a tím otevírá cestu, jak založit naši vlastní integritu na případu pravého opaku, který musí být tak zlý, jak my jsme ctnostní. Čím vyšší je morálka, tím zvrácenější je nenávist a tedy i zkáza, kterou můžeme, ba nutně musíme působit. Když se v moralismu moderního světa rozvine princip křížového tažení do své plné podoby, pak mizí i poslední stopy po rytířské účtě vůči protivníkovi, která byla k vidění za dnů Saladina a Richarda Lví srdce. Nezůstává nic víc než tuhý a neúprosný zápas se zlem.

Neexistuje žádný univerzální lék na toto povýšené zneužívání kategorizace násilí, na vedení dělících linií mezi dobrými a zlými, které dovoluje dopustit se těch nejhrůznějších zvěrstev. V určitém kontextu se však mohou objevit kroky, jimiž se někdo zřekne práva, které mu propůjčuje utrpení, práva nevinného potrestat viníka, práva oběti vyhladit svého pronásledovatele. Takový krok je pravým opakem instinktivní obhajoby vlastní spravedlivosti. Je krokem, který můžeme nazvat odpuštěním, ale na hlubší úrovni se zakládá na rozpoznání sdíleného porušeného lidství.

V Dostojevského *Běsech* je heslem vědeckých revolucionářů, kteří by chtěli předělat svět: „nikoho nelze vinit“. To je heslo nezaujatého postoje vůči realitě, terapeutického nazírání. Zakrývá však jiný postoj, který svaluje veškerou vinu na nepřítel, a dodává nám tak moc jednat, již propůjčuje absolutní spravedlivost. Proti tomu stojí náhled, o němž zápasí potenciálně vykupitelské Dostojevského postavy: „vinu neseme všichni“.³⁹⁰

³⁹⁰ K tomuto náhledu dospívá Šatov tváří v tvář ušlechtilosti Ariny Prochorovny, i přes všechny její příliš zjednodušené názory na lidský

A právě toto znovunastolení společné půdy je určující pro takový krok, o němž zde hovořím. Zakládá novou platformu spoluodpovědnosti s někdejšími nepříteli.

To nás přivádí zpět k příkladu Nelsona Mandely. Projevila se u něj velká politická moudrost, protože vydat se po jediné příliš snadno pochopitelné cestě odplaty by znamenalo znemožnit vybudování nové demokratické společnosti. Právě tato úvaha přiměla mnohé vůdce, nastupující v dějinách po období občanské války, vyhlásit amnestii. Šlo zde však o víc. Amnestie mají tu chybu, že je při nich obvykle zamlčena pravda či alespoň potlačeno vědomí nesmírných křivd, které byly spáchány, a to dál hnisá v politickém povědomí národa. Mandelovou odpovědí bylo ustavení Komise pravdy a usmíření se záměrem vynést na světlo ohavné skutky, ale ne nutně v kontextu odvety. Navíc skutky, které měly být vyneseny na světlo, se netýkaly jen dosavadní vládnoucí strany. Zhlédáme zde novou půdu spoluodpovědnosti, kterou nabídla tato Komise.

Nikdo neví, zda takový krok nakonec povede k cíli. Příčí se totiž naprosto pochopitelně touze po odplatě u těch, kdo trpěli, a také veškerým reflexům vysokého mravního mínění o sobě samém. Ale bez něj a ještě více bez mimořádného Mandelova postoje, poté co byl poprvé propuštěn z vězení, který by bylo možné nazvat zřeknutím se práv oběti, by se nová Jižní Afrika možná nikdy ani nezačala vymaňovat z pokušení k občanské válce, které hrozilo a které dosud zcela neodeznělo.³⁹¹

Na tomto poli přechodu od despotických a často vražedných režimů, nerozlučně spjatém s šířením demo-

život; viz Dostojevskij, F. M., *Běsi*. Díl třetí, kapitola pátá, 3. Překlad je můj vlastní – pozn. překl.

³⁹¹ Zajímavé pojednání o výhodách a rizicích takové Komise pravdy podává Bhargava, R., Restoring Decency to Barbaric Societies. In: Rotberg, R./Thompson, D. (eds.), *Truth V. Justice*. Princeton, Princeton University Press 2000, s. 45–67.

kracie, najdeme další příklady. Napadne nás případ Polska a silného doporučení lidí jako Adam Michnik zřící se uspokojení z odplaty ve jménu vybudování nové společnosti. Dalším výrazným případem je dalajlámaova odpověď na čínský útlak v Tibetu. A právě v počínech tohoto typu musíme hledat třetí složku našeho plánu. Nesledují ani jednu z linií naznačených výše, nakolik nejsou nutně plodem osobní náboženské víry, jakkoli v mnohém zřetelně čerpají z příslušných náboženských tradic. Ať už jsou však motivovány jakkoli, jisté je, že jejich moc nespočívá v potlačování šílenství násilné kategorizace, ale v jeho přetvoření ve jméno nového společného světa.

Seznam literatury

- Alexander, J., *The Civil Sphere*. New York, Oxford University Press 2006.
- Anderson, B., *Imagined Communities*. London, Verso 1991.
- Anderson, B., *Představy společenství. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Přel. P. Fantys. Praha, Karolinum 2008.
- Annan, N., *Our Age*. London, Fontana 1991.
- Aristotelés, *Etika Níkomachova*. Přel. A. Kříž. 2. rozš. vyd. Praha, Rezek 1996.
- Arnold, M., *Dover Beach*, II. 21–28.
- Aronson, R., *Camus & Sartre*. Chicago, University of Chicago Press 2004.
- Aurelius Augustinus, *Vyznání*. Přel. M. Levý. Praha, Ladislav Kuncíř 1926.
- Baczko, B., *Les imaginaires sociaux*. Paris, Payot 1984.
- Bachtin, M., *Speech Genres and Other Late Essays*. Austin, University of Texas Press 1986.
- Bailey, B., *Sex in the Heartland*. Cambridge, Mass., Harvard University Press 1999.
- Bailyn, B., *The Ideological Origins of the American Revolution*. Cambridge, Mass., Harvard University Press 1992.
- Bataille, G., *La Part maudite*. Paris, Minuit 1967.
- Bataille, G., *Prokletá část & Teorie náboženství*. Přel. L. Šerý a A. Irmanová. Praha, Herrmann & synové 1998.
- Bellah, R. et al., *Habits of the Heart*. Berkeley, University of California Press 1985.
- Bénichou, P., *Morales du grand siècle*. Paris, Gallimard 1948.
- Berger, P., Religion and the West. *The National Interest*, Summer 2005, 80.
- Berger, P., *Sehnsucht nach Sinn*. Frankfurt/M., Campus 1994.